

ДО ПИТАННЯ СЕМАНТИЧНОЇ ТИПОЛОГІЇ ПРЕДИКАТИВ СТАНУ

Березовська-Савчук Н. А. До питання семантичної типології предикатів стану.

Стаття присвячена проблемі семантичної типології предикатів стану. Предикати із значенням стану диференційовано на дрібніші об'єднання з огляду на їх значеннєву деталізацію.

Ключові слова: семантика стану, предикат, прислівникові предикати стану, дієслівні предикати стану.

Березовская-Савчук Н. А. К вопросу о семантической типологии предикатов состояния.

В статье рассматривается проблема семантической типологии предикатов состояния, предложено их подробную смысловую дифференциацию.

Ключевые слова: семантика состояния, предикат, наречные предикаты состояния, глагольные предикаты состояния.

Berezovskaya-Savchuck N. A. To the issue of semantic typology of predicates of state. The article deals with the problem of semantic typology of predicates of state. The author gave their detailed semantic differentiation.

Key words: semantics of state, predicate, adverbial predicates of state, verbal predicates of state.

Виділення в українській мові групи предикатів, які позначають стан і мають специфічні семантико-синтаксичні характеристики, логічно передбачає подальшу диференціацію на дрібніші об'єднання з огляду на їхню значеннєву деталізацію. Така деталізація зумовлена також і тим, що на рівні стратифікації кожна таксономічна одиниця (підгрупа, семантичні варіанти) виявляє лише її притаманні дистрибутивні властивості, реалізовані в тій чи тій синтаксичній структурі.

Усталений сьогодні в мовознавстві підхід до розгляду будь-якої семантичної групи як до ієрархізованого утворення [7; 8] дає змогу виділити в межах аналізованої добірки предикатів архісему «стан, у якому перебуває суб'єкт», що є спільною для всіх дібраних лексем, і низки диференційних сем, на основі яких доцільно виділити окремі підгрупи.

Попри те, що проблема семантичної типології слів із загальним значенням стану в мовознавстві має доволі давню історію, її вирішення на сьогодні не можна назвати однозначним. Низка класифікацій, представлена як українськими (А. Грищенко, В. Німчук, В. Русанівський, І. Вихованець, О. Леута, Н. Кавера й ін.), так і зарубіжними вченими (А. Вежбицька, Дж. Лайонз, Дж. Лакофф, А. Шапіро, О. Тіхонов, В. Гак, Т. Кильдибекова, Ю. Степанов, Н. Арутюнова, Г. Залізник, Н. Каламова й ін.), засвідчує різноаспектність підходів до значеннєвої стратифікації семантичної категорії «стан» як у широкому, так і у вузькому розумінні.

Однак при цьому можна спостерігати спільну для всіх створених типологій тенденцію до розмежування стану людини і природи, або ж, іншими словами – внутрішнього й зовнішнього стану [2; 3; 6; 7; 8]. Такий загальний поділ предикатів зі значенням стану визначений панівним у лінгвістиці антропоцентричним підходом до аналізу мовних явищ. З огляду на те, що центральною в осмисленні навколишнього світу й інтерпретації цього світу в мові є людина, то відображення дійсності в мовних одиницях може бути подвійним: крізь її внутрішній світ або ж поза цим світом, збоку, з позицій так званого «стороннього споглядача». Відповідно, стан, у якому перебуває та чи та реалія, може бути потрактований як такий, що стосується самої людини – суб'єкта інтерпретації (внутрішній) або ж такий, що її не стосується, але констатований нею (зовнішній).

Уважаємо, диференціація предикатів стану на такі, що позначають у мові зовнішній і внутрішній стан, є логічно виправданою й об'єктивною, тому її доцільно взяти за основу при подальшій семантичній класифікації.

Прислівникові предикати стану у мовознавчій літературі тлумачать як ядро семантичного класу предикатів стану, бо вони «відтворюють статичну, неконтрольовану, позбавлену динаміки та розвитку ситуацію, у якій хто- або що-небудь перебуває, існує. Цю ситуацію зумовлюють якісь обставини, умови, вона є результатом, наслідком певних дій і спрямована на довкілля, предмет або істоту, здебільшого людину: стан здоров'я, внутрішній духовний світ і сферу інтелекту. Це своєрідна налаштованість людини, на яку вона сама не в змозі впливати і яка в той же час визначає всі її почуття і бажання» [6, с. 21].

Семантична типологія прислівникових предикатів, попри загальну тенденцію до виділення підгруп на позначення стану людини й стану навколишнього середовища, у сучасному мовознавстві неоднозначна. Так, І. Вихованець поділяє їх на такі, що виражають: 1) фізичний стан людини та інших істот: *боляче, м'ясно, тепло, холодно*; 2) емоційний або інтелектуальний стан, психічні переживання людини: *весело, відомо, радісно, смішно, спокійно, тривожно*; 3) стан навколишнього середовища: *душно, жарко, морозно, спекотно, тепло, тихо* [1, с. 254; 2, с. 101]. Н. Кавера вважає такий поділ прислівникових предикатів стану «досить загальним, таким, що потребує конкретизації» [6, с. 21]. Узагальнивши основні положення досліджень семантичної природи слів категорії стану, обстеживши все розмаїття їхньої лексичної семантики, дослідниця пропонує класифікувати аналізовані одиниці на два основні значеннєві підкласи – предикати внутрішнього стану істоти та предикати зовнішнього стану. У межах предикатів зі значенням внутрішнього стану істоти Н. Кавера виокремлює три групи: 1) предикати фізичного, фізіологічного стану істоти (живого організму); 2) предикати емоційно-психічного стану людини; 3) предикати інтелектуального стану людини. Другий

значеннєвий підклас об'єднує п'ять груп: 1) предикати, що характеризують стан довкілля; 2) темпоральні предикати стану; 3) предикати зі значенням способу розташування суб'єктів; 4) предикати із семантикою зорового чи слухового сприймання; 5) оцінні предикати стану [6, с. 22].

Ми підтримуємо загальну тенденцію до виділення двох підгруп прислівникових предикатів стану, що позначають: 1) зовнішній стан, або стан довкілля (навколишнього середовища); 2) внутрішній стан істоти (особи). При цьому вважаємо за необхідне деталізувати названі підгрупи відповідно до диференційних сем, що репрезентують уявлення про спосіб вияву і / або зосередження (локалізації) стану в тій чи тій реальності дійсності.

Прислівникові предикати на позначення **зовнішнього стану** доцільно розмежувати на:

а) предикати, що позначають власне стан навколишнього середовища (довкілля), спричинений:

– дією високої чи низької температури (*холодно, холоднувато, прохолодно, морозно, зимно, свіжо, тепло, гаряче, спекотно, душно, парко*), наприклад: *Було сонячно й гаряче* (М. Йогансен); *Він одягся, вийшов і скорчився від морозного повітря після затишку й тютюнового диму. Холодно!* (В. Підмогильний);

– атмосферним впливом (*вогко, мокро, сиро, сухо, сухувато, сонячно, погідно, похмуро, хмарно, туманно, слизько, мрячно, вітряно, росяно*), наприклад: *Мокро під смерекою* (Г. Хоткевич); *У нас нині відлига, мокро страх, слизько* (М. Коцюбинський);

– інтенсивністю освітлення (*темно, півтемно, поночі, сутінно, зоряно, місячно, світло, ясно*), наприклад: *Я дрімала в кутку. Нاپівтемно було в диліжансі* (О. Башкирова); *Темно. Увійшла я в ту гущавину, а там поночі, як уночі* (І. Нечуй-Левицький);

– рівнем «наповнення людьми» [6, с. 29] (*людно, безлюдно, пусто, пустельно, порожньо, просторо, вільно*), наприклад: *Тихо було в квартирі, сумно, пустельно* (І. Рябокляч);

– гучністю (*гамірно, гармидерно, гомінко, шумно, лунко, спокійно, тихо, тихо-тихо, мирно, німо, глухо, затишно*), наприклад: *Тут так шумно і так весело, що не хочеться знати щось о часі* (Г. Хоткевич); *В задимленій халупці ставало весело й гамірно* (М. Коцюбинський);

б) темпоральні предикати (*весняно, літньо, зимово, осінньо, вечірньо, пізно, рано*), наприклад: *В лісі стояла надзвичайна тиша, і було вечірньо* (М. Хвильовий);

в) предикати оптичного стану (*блакитно, сіро, зелено, чорно, синьо, фіолетово, біло і под.*), наприклад: *У вікна вагона набивав дощ, навкруги було сіро – і в мене настрої був сірий* (О. Десняк).

Окремою підгрупою ми виділяємо прислівникові предикати з оцінним значенням (*добре, чудово, гарно, погано, тяжко, зле, страшно*,

нелегко), хоч можна стверджувати, що вони становлять периферію одиниць із семантикою стану, оскільки тяжіють до предикатів зі значенням характеристики.

Прислівникові предикати на позначення стану істоти (особи), тобто предикати **внутрішнього стану** поділяємо на:

а) предикати, що позначають фізичний стан істоти (особи), спричинений:

– дією високої температури (*душно, пітно, тепло, жарко, гаряче, спекотно* тощо), наприклад: *Художниці, видно, жарко, бо вона розстебнула своє біле пухнасте пальтечко* (П. Загребельний);

– дією низької температури (*холодно, зимно, морозно*), наприклад: *Вона здригнула, наче їй справді їй зимно було* (В. Підмогильний);

б) предикати на позначення фізіологічного стану істоти (особи), як правило, хворобливого (*недобре, погано, кепсько, боляче, слабо, зле, млосно, паморочливо, паморочно*), наприклад: *Він і справді почував себе кепсько* (М. Йогансен); *Вам боляче? Скажіть правду!* (М. Хвильовий);

в) предикати психо-емоційного стану особи, що умовно поділяємо на:

– негативний внутрішній емоційний стан суб'єкта (*погано, прикро, тяжко, важко, зле, образливо, боляче, гірко, кепсько, гидко, паскудно, гнітюче, неприємно, досадно*), наприклад: *Вона згадала Вольманову і все, що та розповідала. Їй було гірко* (М. Коцюбинський);

– внутрішній стан, зумовлений почуттям страху (*страшно, боязко, лячно, моторошно*), наприклад: *Тарасові було і цікаво, і трохи боязко* (О. Іваненко); *Чує Мотря, та боїться озирнутись: їй чогось соромно, страшно* (Панас Мирний);

– стан суб'єкта, спричинений почуттям суму, туги, нудьги, самотності (*сумно, смутно, тужно, печально, понуро, нудно, марудно, тоскно, самотньо, пустельно, порожньо*), наприклад: *А там, де була контора, губпечать роздає газети. І там нудно* (М. Хвильовий);

– неспокійний, тривожний емоційний стан суб'єкта (*нестерпно, неспокійно, тривожно, бентежно, трепітно, мулько*), наприклад: *На серці неспокійно їй тривожать недобрі передчуття* (М. Стельмах); *Микола ступав немов по розпечених кам'яних плитах, так йому було бентежно від однієї думки, що скрізь тут встає жива історія* (В. Кучер);

– стан, спричинений відчуттям дискомфорту (*тісно, затісно, незручно, незатишно*), наприклад: *Ярославові раптом стало вітряно й незатишно на душі* (Ю. Мушкетик);

– внутрішній психічний стан сорому (*соромно, ніяково*), наприклад: *Галя дивилася прямо йому в вічі гостро-гостро... Чіпці стало ніяково* (Панас Мирний);

– піднесений внутрішній стан суб'єкта (*весело, радісно, ясно, легко, гарно, смішно, прекрасно, любо, погідно, тепло, добре, мило, втішно, славно, легко*), наприклад: *Стало так гаряче й прекрасно. Капітанове*

обличчя крізь чорну неголену щітину засяяло небесним світлом (М. Йогансен); *І так було славно, ох, як славно! Батько приїздив часто, мати жила, кохала, ласкала мене* (М. Старицький);

– стан внутрішнього комфорту (*спокійно, радісно, затишно, зручно, приємно*), наприклад: *Мойй душі, натомленій тривогами останніх днів, стало так спокійно і затишно* (І. Микитенко);

г) предикати, що позначають інтелектуальний стан особи (*інтересно, цікаво, невтямки, чудно, дивно, незвично, байдуже, однаково, все одно*), наприклад: *Дивно мені та чудно, що Наталка так говорить* (І. Котляревський).

Дієслівні предикати стану позначають таку позамовну ситуацію, за якої стан неактивного суб'єкта існує автономно щодо носія, виникаючи та підтримуючись зовнішньою силою [4, с. 86; 9, с. 38; 10, с. 11–12]. Дієслівні предикати стану так само, як і прислівникові предикати, виражають власне-стан, що є тимчасовою характеристикою предмета. Він не відтворює його внутрішньої суті й уможливорює те, що особа чи предмет може перебувати і в інших станах, не зазнаючи ніяких кількісних і якісних змін [6, с. 69].

Лінгвістична наука послуговується давньою традицією семантичної диференціації дієслів, які виконують роль предиката зі значенням стану в реченні. Ця традиція сягає корінням базового розрізнення дієслів дії і стану – основної семантичної дихотомії лексем цієї частини мови. При цьому важко говорити про існування однозначної типології, яка б увібрала й універсалізувала в собі всі логічні й функціонально-семантичні підходи.

На думку І. Вихованця, дієслівні предикати стану – це периферія загального класу предикатів стану, до якої належать лексеми типу *любити, кохати, ненавидіти, знати, вірити, думати*, що не виражають значень дії або процесу [2, с. 101]. Досліджуючи інтенційно-валентну структуру дієслів стану, П. Дрогомирецький виділяє дієслова просторово-локативного стану, що об'єднують у своєму складі локативні дієслова, дієслова із семантикою оптичних явищ і сприймання кольору, дієслова, що позначають органічний і неорганічний стан матеріальних об'єктів, дієслова стану з темпоральною, посесивною та симетричною семантикою, екзистенційні дієслова, а також дієслова рефлексивного (внутрішнього) стану, що позначають фізичний (фізіологічний) стан суб'єкта, емоційно-психічний стан суб'єкта, емоційне ставлення [5].

О. Леута виділяє дві семантичні підгрупи дієслів стану – дієслова внутрішнього стану та дієслова зовнішнього стану. Семантика внутрішнього стану охоплює дієслова психічного стану та дієслова фізичного стану. Значення зовнішнього стану репрезентують дієслова існування, локальної характеристики, дієслова, що називають оптичні явища, дієслова кольорової кваліфікації [7, с. 12–13].

Поділ дієслівних предикатів стану на дві підгрупи – зовнішнього й внутрішнього стану – на логічних підставах підтримує й Н. Кавера, яка зазначає, що кожен підклас має свою значеннєву структуру та лексичне наповнення. Предикати внутрішнього стану істоти становлять ядро дієслівних предикатів стану. Семантика внутрішнього стану зосереджена в самому суб'єкті, переважно не виходить за його межі та реалізується у фізичних, фізіологічних та емоційно-психічних станах. Носієм внутрішнього стану є тільки істота, переважно – людина, зрідка – тварина. Предикати зовнішнього стану передають стан довкілля, локативний стан істоти та предмета, соціальний стан істоти, стан предмета (оптичний, кольоровий). Вони перебувають на периферії дієслівних предикатів стану [6, с. 70].

Дотримуючись загальної традиції поділу дієслівних предикатів стану на дві основні підгрупи, у пропонованому дослідженні ми також розрізняємо предикати зовнішнього й внутрішнього стану.

Дієслівні предикати **зовнішнього стану** поділяємо на підгрупи, у межах яких виділяємо:

а) предикати, що позначають стан навколишнього середовища, довкілля, природи, а саме:

– атмосферні явища (*негодити, гриміти, вітрити, штормити, дощити, мрячити, мжичити, моросити, порошити, сльотити, сніжити, віхолити, хурделити, хуртовинити, росити, туманити, хмарити, зоріти, вияснятися, розпогодитись, протряхати, лити, крапати, капотіти*), наприклад: *Тепер все хмарить і парить, і вітром пекучим несе, але дощу нема* (Леся Українка);

– зміну дня і ночі, пір року (*вечоріти, дніти, ночіти, розвиднятися, світати, сіріти, смеркати, сутеніти, темніти, світліти, весніти, осеніти, позимніти*), наприклад: *Надворі сутеніло. Василюну брала журба* (І. Нечуй-Левицький);

– стан природи, спричинений дією високої чи низької температури (*холодати, тепліти, парити, припікати, приморожувати, підморожувати*), наприклад: *Парить, так парить! Ми от з ним і вийшли на свіже повітря* (Панас Мирний);

б) предикати на позначення оптичного стану:

– власне оптичного стану (*блищати, блистіти, блимати, бовваніти, виднітися, вилискувати, жевріти, іскритися, майоріти, маячити, мерехтіти, мигтіти, горіти, поблискувати, проблискувати, світитися, сяяти, палати, палахкотіти, пламеніти, яскріти, темніти, ясніти, тліти*), наприклад: *Де-не-де на розі вулиці блимала жовтавим світлом лампа* (І. Франко);

– стану, зумовленого кольоровими характеристиками (*чорніти, біліти, сіріти, зеленіти, синіти, ліловіти, сизіти, голубіти, червоніти, багряніти, рожевіти, рум'янитися, жовтіти, золотитися* і под.), наприклад: *Цвітуть сади, біліють хати. А на горі стоять палати* (Т. Шевченко).

Дієслівні предикати **внутрішнього стану** поділяємо на такі, що позначають:

а) фізіологічний стан, а саме:

– хворобливий стан (*хворіти, нездужати, знемагати, лихоманити, морозити, температурити, нудити, клякнути, мліти, дрижати, непритомніти, мутитися, паморочитися, тремтіти*), наприклад: *Марта все хворобилася на груді і часто нездужала* (І. Нечуй-Левицький);

– стан сну, марення (*марити, снити*), наприклад: *Іноді хвора впадала в забуття, ніби засинала, тоді вона марила* (О. Копиленко);

б) фізичний стан, спричинений дією високої чи низької температури (*мерзнути, дубіти, холонутти, дерев'яніти, клякнути, грітисся, пітніти, пріти*), наприклад: *Оленчук дубів у крижаній воді* (О. Гончар);

в) психо-емоційний стан, а саме:

– негативний (тяжкий, пригнічений) емоційний стан (*горювати, журитися, печалитися, сумувати, тужити, злоститися, сердитися, гніватися, злитися, лютувати, шаленіти, несамовитіти, сатаніти*), наприклад: *Поки Петько шукав авто, ми стояли на розі і злостилися* (Ю. Смолич);

– стан нудьгування, бездіяльності (*нудьгувати, нудитися, скіти*), наприклад: *Вона сиділа оце, слухняна, в хаті й нудилась без роботи* (М. Коцюбинський);

– емоційний стан, спричинений почуттям сорому (*соромитися, ніяковіти, бентежитися*), наприклад: *Серед товаришів він завжди веселий, жартівливий, а це мовчить, бентежитьсья* (О. Бойченко);

– стан тривоги, неспокою, хвилювання (*хвилюватися, непокоїтися, драгуватися, нервуватися*), наприклад: *Перекладаю все на столі, без потреби пересуваю книжки і драгуюсь* (М. Коцюбинський);

– позитивний (піднесений, радісний, веселий) емоційний стан (*радіти, тішитися, насолоджуватися, веселитися, умлівати тощо*), наприклад: *Кому ж не видно, що Юрко навіть не підходить до неї, а вона щовечора умліває і сохне за ним* (М. Стельмах);

г) інтелектуальний стан (*обмірковувати, розуміти, пригадувати, пам'ятати, уявляти, знати, цікавитися, чудуватися*), наприклад: *Маю надію, що мене розуміють усі добрі люди і в Галичині, і на Україні* (Леся Українка).

Усі одиниці, що виражають стан, мають у своєму значенні архісему «стан», що є базовою для цього класу, однак наявність архісеми у значенні окремих лексем об'єднує одиниці, що мають значний діапазон смислових відтінків. Розподіл їх за детальнішими значеннєвими підгрупами можна здійснити за допомогою компонентного аналізу із застосуванням сем вищих ступенів ідентифікації.

Для науково переконливого виділення групи одиниць стану в українській мові окрім детального семантичного аналізу значення потрібно застосовувати перевірку синтагматичних і парадигматичних зв'язків окреслених лексем. Усі операції семантичної ідентифікації одиниць стану повинні проводитися на матеріалі конкретних синтаксичних структур, виявляючи специфіку їх функціонування в умовах реального синтаксичного оточення з урахуванням конструктивної ролі предиката.

Література

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови : синтаксис : [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1992. – 222 с.
3. Вихованець І. Р. Семантико-синтаксична структура речення / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський. – К. : Наукова думка, 1983. – 219 с.
4. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті : [монографія] / І. Р. Вихованець. – К. : Наукова думка, 1988. – 256 с.
5. Дрогомирецький П. П. Зіставно-типологічний аналіз простих речень з дієслівними предикатами стану (на матеріалі української, німецької та англійської мов) / П. П. Дрогомирецький // Мовознавство. – 1990. – № 5. – С. 62–65.
6. Кавера Н. В. Семантична типологія предикатів стану : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Н. В. Кавера. – К., 2007. – 206 с.
7. Леута А. И. Семантико-синтаксическая структура предложений с глагольными предикатами состояний в современном украинском литературном языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 «Украинский язык» / А. И. Леута. – К., 1988. – 21 с.
8. Леута О. І. Структура і семантика дієслівних речень в українській літературній мові : [монографія] / О. І. Леута. – К. : Такі справи, 2008. – 208 с.
9. Масицька Т. Є. Граматична структура дієслівної валентності : [монографія] / Т. Є. Масицька. – Луцьк : Волинський держ. ун-т імені Лесі Українки, 1998. – 206 с.
10. Смирнова Т. Н. Семантическая структура предложений с предикатами состояния : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 «Русский язык» / Т. Н. Смирнова. – Харьков, 1986. – 25 с.

УДК 811.161.2:373.611 : 165.9

І. С. Беркешук

МУТАЦІЙНИЙ СЛОВОТВІР У ФОРМУВАННІ МОВНОЇ КАРТИНИ СВІТУ

Беркешук І. С. Мутаційний словотвір у формуванні мовної картини світу.

Пропонована розвідка знайомить нас із похідними від назв частин тіла, які формують українську мовну картину світу через призму мутаційного словотворення. У мовній картині світу українського народу репрезентовані такі оцінки, в основі яких лежить подібність, локативність, процесуальність, розмір, функціональність. Найбільше засвідчено іменників із семою «місце».

Ключові слова: мовна картина світу, оцінки-когнітиви, назви частин тіла.

Беркешук И. С. Мутационное словообразование в формировании языковой картины мира.

Предлагаемое исследование знакомит нас с производными от названий частей тела, которые формируют украинскую языковую картину мира сквозь призму мутационного словообразования. В языковой картине мира украинского народа представлены такие оценки, в основе которых лежит подобие, локативность, процессуальность, размер, функциональность. Большее число существительных засвидетельствовано с семой «место».

Ключевые слова: языковая картина мира, оценки-когнитивы, названия частей тела.